

A háziipar szerepe a vidéki lakosság foglalkoztatásában

Iványi Krisztina

*Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola, Pécsi Tudományegyetem,
Közgazdaságtudományi Kar*

1. Bevezetés

A háziipar a XIX. században átalakult és egyre meghatározóbb részévé vált az ipari termelésnek a fejlettebb nyugat-európai államokban. A kiegyezés utáni magyar kormányok a nyugati tapasztalatok alapján kezdték el átfogóan vizsgálni a háziipar fejlesztésének lehetőségeit.

*A Budapesten 1876-ban megtartott statisztikai kongresszuson a nemzetek képviselői kiemelten foglalkoztak a háziipar definíciójának megalkotásával, és végül a porosz kormány képviselőjének dr. Engelnek javaslatát fogadták el. **Gyáriparszerű háziiparnak** azt minősítették, amikor "valamely kereskedelmi vállalat otthon dolgozó független vagy függő viszonyba lévő munkásokkal darabárak ellenében árucikkeket termeltet vagy azoknak egyes részeit készítteti s rendszerint a termeléshez szükséges nyersanyagot is szállítja". Míg ezzel szemben a **nemzeti háziipar** "oly ipari termelés, amelyet a mezőgazdasági munkás mellékfoglalkozásként folytat oly célból, hogy a mezőgazdasági munka által igénybe nem vett idő kárba ne vesszen". A gyáripari jelleg elsősorban Nyugat-Európában volt meghatározó, ahol a háziipar már szervesen kapcsolódott a kapitalista gazdasághoz. Kiemelkedő fejlettséget ért el ez a termelési forma Németországban, Franciaországban, Belgiumban és Angliában. A nemzeti háziipar inkább Európa keleti államaiban volt jellemző, így többek között Magyarországon, ahol gyakorlatilag a háziipar állami szintű szervezésének legfontosabb mozgatórugója az agrárnépesség foglalkoztatása volt¹.*

A kezdeti próbálkozások után Baross Gábor kereskedelemügyi minisztersége alatt kezdődött meg a háziipar állami szervezése, mely gyakorlatilag végigkísérte a magyar gazdaság fejlődését. A téma erősen kötődik a vidékfejlesztéshez, hiszen vidéken élő, hátrányos helyzetű, elsősorban női munkavállalók foglalkoztatását oldotta meg, nem is kevés gazdasági és művészi sikert eredményezve. A vidékfejlesztés egyik uniós alapidokumentumában, a Rurális Térségek Európai Chartájában a nők foglalkoztatásba való bekapcsolása [10.cikk,b)], a változatos és vonzó foglalkoztatási lehetőségek megteremtése a vidéki emberek számára [10.cikk,a)], a régiós termékek előállításának és marketingjének előmozdítása [11.cikk,c)], a mezőgazdasági és nem mezőgazdasági tevékenységek bővítése, kiegészítő, valamint alternatív foglalkoztatási lehetőségek alapítása, amennyiben a mezőgazdasági munkalehetőségek nem termelnek elég bevételt [12.cikk,2,a)], illetve a vidéki lakosság regionális kulturális identitásának erősítése [17.cikk,b)] mind szerepel, ezért a háziipar történeti kutatása sok hasznos információval szolgálhat a vidékfejlesztést ma meghatározó problémákhoz. A Charta egyik nagy érdeme, hogy a vidék értelmezését a közvetlen gazdasági, pénzügyi érteken túlra is kiterjeszti, és hozzárendeli a vidéki térségek gazdasági, ökológia és társadalmi-kulturális funkcióit [Buday-Sántha 2001]. A jelen kor gazdasági és szociális jellemzői sajnos sok szempontból hasonló problémákat mutatnak, mint azokban a korszakokban, amikor a háziipar megszervezése fontossá vált.

¹ Csák. E. Viktor: A háziipari termelés egyes külföldi államokban és Magyarországon, 29. p., 2. bővített kiadás, 1931

2. A háziipar állami szervezésének rövid történeti áttekintése

A kiegyezést követő évtizedekben az egyik legnagyobb probléma a mezőgazdasági munkások téli foglalkoztatása és a kivándorlás megállítása volt. Eleinte segélyekkel és képzésekkel próbálták feléleszteni a háziipart, majd Baross Gábor kereskedelemügyi miniszter alatt, aki elsősorban gazdasági alapon közelítette meg a kérdést, megkezdődött egy átfogóbb szervezés. Baross gazdaságilag rentábilisnak elsősorban a háziipari tradíciókkal rendelkező területek támogatását találta, és a háziiparosok kiszolgáltató kereskedelmi pozícióján próbált javítani. Rövid minisztersége alatt lerakott alapokat utódai is tovább építették. Az alábbi ábra jól illusztrálja, hogy a legnagyobb háziipari hagyományokkal Erdély és a Felvidék rendelkezett.

1. ábra: Kiemelkedő háziipari központok, termékek, 19. század második fele

Forrás: Paládi-Kovács et al (eds)(1988-2002): Magyar Néprajz, III. kötet., p. 26.

1894-ben alakult meg például Pozsonyban az Izabella Háziipari Egylet, mely a kapott segélyeken és forgótókéknél felül állami segítséggel működtette boltját Bécs előkelő negyedében. A minisztérium létrehozta a háziipari bazárt, majd 1899-ben a Magyar Kereskedelmi Részvénytársaságra bízta a háziipari üzletág értékesítését, melyet később átvett az Országos Magyar Háziipari Szövetség. A millenniumi kiállítás alkalmából Kovács Gyula munkája eredményeként megjelent "A magyar háziipar törzskönyve". Az 1900. évi adatok alapján az országban 537 250-en foglalkoztak háziiparral, ebből 399 946 fő dolgozott a textiliparban (99%-uk nő volt). A kereskedelemügyi miniszter és a tárca 1904. évi költségvetéséhez csatolt egy emlékiratot, mely az akkori Magyarország háziiparáról az alábbi figyelemreméltó gondolatot tartalmazza: „Alapfeltételnek azonban annak kell lennie, hogy oly háziipar támogatható, melynek értékesítéséről gondoskodva van, sőt, mindaddig, míg a készítmények értékesítése állandóan biztosítva nincs, a háziipar fejlesztése inkább káros, mint hasznos, mert igényeket támaszt a népből, melyeket kielégíteni nem lehet”. Mindezek ellenére a háziipart egységesen szabályozó törvény ezen időszak alatt nem született.

Az I. Világháború után a háziipar, mint megoldás a foglalkoztatási problémákra, ismét hamar napirendre került, hiszen az elcsatolt területek okozta veszteség, a megnövekedett népsűrűség tetézte a háború pusztításait komoly foglalkoztatásügyi problémát jelentett. 1926-ban már alapos felmérést készítettek a háziipar állapotáról az akkori 8 iparkamarai területen, és megállapították, hogy összesen 1019 községben 82 822 munkás foglalkozik háziiparral, melyek csaknem fele szövetséggel foglalkozott, de 10 000 felett volt a hímzéssel, varrással, kosárfonással, nemesfűztermeléssel foglalkozók száma is. Fontos megjegyezni azonban, hogy ezek a számok közel sem a "piacképes" termelőket jelentették. A Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége például, mely az egyik legnagyobb hatású nőszövetség volt, a háziipar támogatására 130 szövőtelepet létesített, a leghíresebbet Horthy Miklósné rendezte be a Budai Várban. Tevékenységük nyomán – mely nem volt mentes a korra jellemző nemzeti felhangtól - újra divatba jött a magyaros hímzés és csipke, és 1929-ben Magyar Boltot nyitottak a Vigadó épületében. A Háziipari Felügyelőség, majd a Magyar Háziipari Központ felügyelte a háziipar fejlődését, az országot 9 területi felügyelőségre osztották, ezek foglalkoztak a nyersanyagok beszerzésével, oktatómunkával és a kész termékek forgalmazásával.

A II. Világháború pusztításai a háziipart sem kímélték. Az ágazat talpra állítása érdekében megalakultak a Megyei Háziipari Felügyelőségek, majd 1946-ban létrejött az Országos Háziipari Tanács és megkezdődött a háziipar számbavétele. Az értékesítés megoldására 1948-ban megalapították az Állami Háziipari Részvénytársaságot. A szocialista gazdaság-szervezésnek megfelelően a háziipart is szövetkezetekbe tömörítették. Szintén erre a korszakra tehető a kisipari szövetkezetek szerveződése és az OKISZ (Országos Kisipari Szövetség) megalakulása. Egy szakmai memorandum alapján született meg a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa 2034/1953 határozata és 34/1953 rendelete (a háziipari és népi iparművészeti tevékenység rendezéséről).

1§

(1) Háziiparos az, aki háziipari cikket saját lakásán vagy szövetkezetben, idegen munkaerő alkalmazása nélkül, saját maga vagy háztartásában élő családtagjai közreműködésével, általában kézi erővel készít.

(2) Népi iparművész az, aki a népi iparművészet körében művészi értékű önálló műveket hoz létre, s kit a Népi Iparművészeti Tanács népi iparművésznek elismer.

A háziipari szövetkezetek kiváltak a KISZÖV-ből (Kisipari Szövetkezetek Országos Szövetsége) és létrejött a HISZÖV (Háziipari és Népi Iparművészeti Szövetkezetek Országos Szövetsége) illetve a NIT-et (Népi Iparművészeti Tanács). A háziipar és a népművészet között meglévő kapcsolat továbbra is hangsúlyos maradt, és megindult egy tudatosan felvállalt értékmentő és szemléletváltó mozgalom, melyet népi iparművészetnek² neveztek el. A HISZÖV feladata lett a háziipari és népi iparművészeti szövetkezetek irányítása és felügyelete. A NIT örködött a tárgyalgó népművészet hagyományainak megőrzése felett. Egyik legfontosabb tevékenysége a termékek zsúrizása volt. A háziipari és népi iparművészeti szövetkezetek éves nyereségének 10%-ából Népi Iparművészeti Alapot hoztak létre, ebből fedezték a tájházak létesítését, alkotói díjakat osztottak és a mintagyűjteményt növelték.

² A fogalom hivatalos "születése" a Magyar Néprajzi Társaság és a Népművészeti Intézet által 1952 novemberében szervezett győri vándorgyűléshez köthető, ahol Kresz Mária javaslatára megállapították, hogy korunk népi díszítőművészete a népi iparművészet. A fejlődés irányát kettősnek ítélték meg: egyrészt a népi díszítőművészet egyedi alkotásainak fejlesztése, másrészt a népművészet motívumainak lehetséges alkalmazása a szériagyártás területén

Az Állami Háziipari Részvénytársaság átalakult Népművészeti és Háziipari Vállalattá, és a 34/1953 rendelet értelmében a háziipari és népi iparművészeti termékek értékesítését – az alkotók közvetlen értékesítésén illetve a szövetkezeten kívül – csak ők végezheték.

3§

(1) A háziiparos és a népi iparművész készítményeit kizárólag az állami kereskedelem útján, a Népművészeti és Háziipari Vállalatnál, háziipari és népi iparművészeti szövetkezeteknél vagy - helypénz fizetése mellett - nyilvános piacokon és vásárokon hozhatja forgalomba.

(2) Az (1) bekezdésben foglalt rendelkezés nem vonatkozik a népi iparművészek által a közvetlen környezetük igényeit kielégítő időlegesen végzett munkákra.

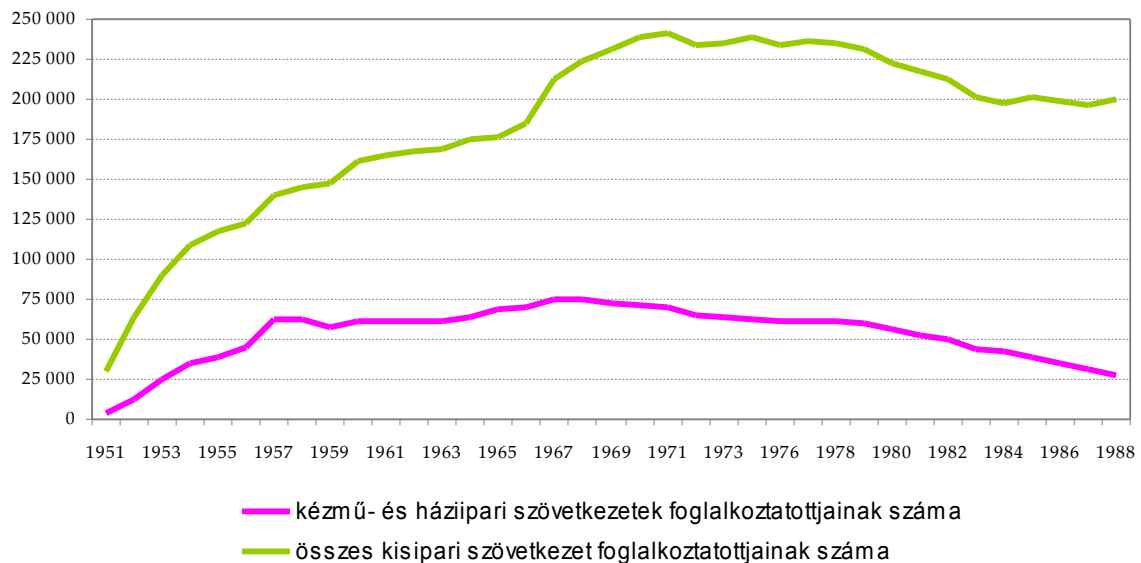
A vállalat feladata volt az értékesítés megszervezése, a bolthálózat kiépítése. A célok elérése érdekében a kormányzat anyagilag is megerősítette a vállalatot, az 50-es években már minden megyeszékhelyen volt népi iparművészeti bolt. A meginduló lakásépítéseknek és a kiállításoknak köszönhetően nőtt a népi iparművészeti termékek iránt a kereslet. A nemzetközi világkiállításokon elért sikerek is érdeklődést keltettek a magyar alkotók munkái iránt és a 60-as években hazánkat felfedezte a turizmus. Ez a háziipari szövetkezetek gazdasági megerősödését hozta magával. A tárgyi kultúra változása magával hozta a funkcióváltás szükségességét, ezért a NIT egyes szakágakban tervező részleget állított fel, melyek segítették a szövetkezetek munkáját.

1968-ban vette kezdetét az új gazdasági mechanizmus. Ennek értelmében megkezdődött egyfajta decentralizáció, és a gazdasági életet közvetlenül befolyásoló döntések jelentős része átkerült a szövetkezetekhez. A megváltozott nemzetközi és hazai gazdasági helyzet, a növekvő bérterhek egyre inkább ellehetetlenítették a szövetkezeteket, ráadásul egyre több alkotó lépett ki kötelékükből, hiszen egyénileg őket nem terhelték a bérhez kapcsolódó közterhek. 1981-ben az OKISZ megszüntette az ágazat érdekképviseleti szervét, a HISZÖV-öt. A 80-as évek végére a szövetkezetek számára a megemelt társadalombiztosítási járulék illetve a bevezetett béradó az önköltség magas bérhányada miatt (akár 40%) szinte kigazdálkodhatatlan terheket jelentett. Az OKISZ ugyan nyújtott bizonyos kompenzációt az úgynevezett Kölcsönös Támogatási Alapból, de ez nem jelentett fenntartható megoldást, így meg is szüntették. A rendszerváltás után a Népművészeti Vállalat részvénytársasággá alakult Folkart Népművészeti Kereskedelmi RT. néven, a részvényeket részarányosan szétosztották az ipari szövetkezetek között, melyeket később felvásárolt a Futureal-cégcsoport, és a népművészeti bolthálózat megszűnt, ezzel a szövetkezetek és az egyéni alkotók gyakorlatilag értékesítési hálózat nélkül maradtak. A rendszerváltás időszakára jellemző gazdasági helyzet ismeretében logikus, hogy szövetkezetek tucatjai kerültek felszámolásra, és mára már csak néhány maradt életben.

3. A háziipari szövetkezetek szerepe a foglalkoztatásban

Az alábbi diagrammok a hozzáférhető statisztikai adatok összefoglalásából és rendszerezéséből születtek. A jelenkor számára leghasznosabb információkkal a legközelebbi korszak adatai szolgálnak, így az 1951 utáni adatokat dolgozta fel a szerző. A világháborúk miatt a korábbi időszakokban szinte lehetetlen hosszú idősorok felállítása, illetve a területi változások miatt nehéz az összehasonlítás is.

**2. ábra: A kisipari és a kézmű- és háziipari szövetkezetek foglalkoztatottjainak száma
1951-1988**

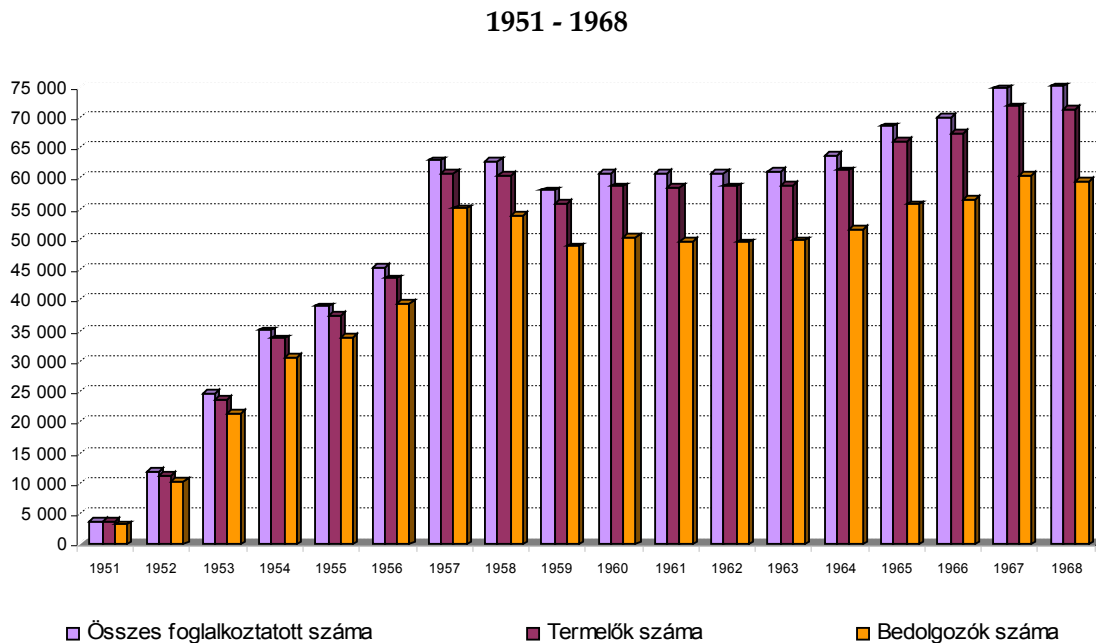

Forrás: Statisztikai évkönyv 1951-1988, KSH, a szerző összesítése

Az ábrán megfigyelhető, hogy a kézmű- és háziipari szövetkezetek, annak ellenére, hogy csak egy al csoportját képezték a kisipari szövetkezeteknek, és azon belül is a könnyűiparnak, gyakorlatilag egészen a hetvenes évekig az összes foglalkoztatott egyharmadát alkalmazták. Legmagasabb arányuk 1957-1958-ban volt, ekkor több, mint 40%-ot tettek ki. A kézmű-és háziipari szövetkezetek foglalkoztatottjainak száma 1968-ban érte el maximumát közel 75 000 főnél. Az ezt követő időszakban egészen a rendszerváltásig folyamatosan csökkent a létszámuk és arányuk, 1988-ban már 30 000 fő alá ment, miközben a kisipari szövetkezeteknél gyakorlatilag 200 000 fő körül maradt. Fontos megjegyezni, hogy ezek az adatok csak a szövetkezeti iparra vonatkoznak, ehhez jött még hozzá az állami ipar foglalkoztatottjainak száma. De a kézmű- és háziipar esetében a szövetkezeti ipar volt a meghatározó, a foglalkoztatottak mintegy 80%-a itt dolgozott.

Mint látható, az 1968-as és az utána következő reformok nem kedveztek a háziipari szövetkezetek taglétszámának. Mint már korábban említettem, a növekvő bérterhek, illetve az egyéni alkotók kedvezőbb adózása a taglétszám csökkenését eredményezte, és több helyen gépesítették a termelés egy részét a költségek csökkentésére. A HISZÖV 1981-es megszüntetésének hatása látványos a diagramon, hiszen 1982-től a foglalkoztatottak száma 50 000 fő alá esett. A kezdeti célok így egyre jobban elfakultak, hiszen a háziipari szövetkezetek a többi kisipari szövetkezettel azonos elbánás alá estek, ami tulajdonképpen pont az élőmunka alkalmazását hozta hátrányos helyzetbe a gépesítéssel szemben.

3. ábra: A kézmű- és háziipari szövetkezetek foglalkoztatottjainak száma és összetétele

Forrás: Szövetkezeti ipar adattára, KSH, a szerző összesítése

A statisztikák alapján egészen 1957-ig csak a kézmű- és háziipari szövetkezeteknél voltak bedolgozók, de például 1957-ben a második legmagasabb bedolgozói létszámmal rendelkező textilruházati ipar is csak 349 bedolgozót foglalkoztatott szemben a háziipar 55 033 fős létszámával. 1968-ban a második legmagasabb szám még mindig a textilruházati ipar (2 740) míg a háziiparban ez a szám 59 530 volt. A háziipari szövetkezeteknél tehát a bedolgozói rendszer volt a működés alapja. A fenti diagramot tanulmányozva megfigyelhető, hogy a háziipari szövetkezeteknél szinte alig voltak nem-termelő foglalkoztatottak, tehát minimális adminisztratív, műszaki stb. apparátussal működtek. Eleinte szinte az összes termelő bedolgozó volt, és a bedolgozók aránya a termelők számában egészen 1958-ig meghaladta a 90%-ot. Majd folyamatosan csökkent az arányuk, és 1968-ban már csak 83,5%-ot tettek ki a termelő összlétszámából, de így is mintegy 60 000 főről – elsősorban nőkről – van szó. Az aránycsökkenés többek között annak is betudható, hogy a szövetkezetek fejlődésével sok helyen közös üzemeket hoztak létre, és az ott foglalkoztatott munkások már nem számítottak bedolgozónak.

A bedolgozói rendszert nem mindig támogatta a megyei politika, főleg akkor nem, ha a közelben volt olyan üzem, amely munkaerő-hiánnyal küzdött. Hiába próbálták a szövetkezeti vezetők megértetni az ipart előnyben részesítő politikával, hogy az asszonyok a háztáji és a gyereknevelés miatt nem tudnak egész nap távol lenni az otthonuktól, de bedolgozóként szert tehetnek egy kis mellékeresetre, ennek ellenére a háziipari bedolgozói rendszer fejlesztése közel sem volt zökkenőmentes. Például a tápéi szövetkezet is csak a hetvenes évek végére kapott több megvétől engedélyt a bedolgozói rendszer bővítésére.

A következő két alfejezetben a Gyomai és a Tápéi Szövetkezetet mutatja be a szerző röviden. A korábban ismertetett történeti háttér és összesített adatok után a két példa két eltérő fejlődési

pályát ismertet, hiszen míg a tápéi szövetkezetnél a kézimunka és a bedolgozás maradt a meghatározó, addig a gyomai szövetkezetben üzemeltették a termelés jelentős részét.

3.1 A Gyomai Háziipari Szövetkezet

Gyomán a hagyományos paraszti kézműves technikák mellett a polgárabb háziipari technikák is meghonosodtak köszönhetően a mezővárosi múltnak és az erőteljes kisiparnak. A Gyomai Háziipari Szövetkezetet 1952 októberében alapította 60 asszony, de már korábban is sokan foglalkoztak kiegészítő munkaként a háziipari termékek előállításával. Az első évben 10 000 forint nyereséget realizáltak, és megindult a kesztyűkötés, ami egészen 1968-ig a szövetkezet meghatározó terméke volt. A környékbeli településeken is elkezdődött a toborzás, és 1958-ban a bedolgozók száma már elérte az 1500 főt, akik 19 részlegbe tömörültek. A norvégmintás kesztyűk iránt nagy volt a kereslet, és a termelés 90-95%-át exportálták. Havonta 10-15 000 pár kesztyűt kötöttek a szövetkezet bedolgozói, melyet a MODEX Külkereskedelmi Vállalaton keresztül szállítottak Norvégiába, Dániába, Angliába és a Szovjetunióba. Mivel akkoriban gyakorlatilag csak Gyomán készítettek norvégmintás kesztyűket, így ha valahol az asszonyok ezzel szerettek volna foglalkozni, a gyomai szövetkezethez mentek, hogy részleget alapíthassanak. Így a megyén kívül is több településen volt bedolgozói csoport, ami sokszor nehezítette az áru begyűjtését és az alapanyag-ellátást. Ezért 1959-ben több távolabbi részleg átkerült a gyomai szövetkezetből a területileg közelebb eső szövetkezetekhez. Az ötvenes évek végén az akkori elnök, Benjámín István beszámolója alapján a teljes munkaidőben kesztyűt kötő asszonyok megkeresték a havi 700-800 forintot, a házimunka mellett dolgozók a havi 300-400 forintot. Idősek és rokkantak is bekapcsolódtak a szövetkezet munkájába. A kesztyűk mellett babakelengyét, babacipőt is készítettek.

Az 1963-ban a szövetkezet termelési értéke 7 410 000 forint volt, melynek 99%-a exportra ment. Érdemes megemlíteni, hogy a norvégmintás kesztyűk kiváló minőségű ausztrál import gyapjából készültek, ráadásul kapcsolatba léptek a hódmezővásárhelyi divatkötöttáru-gyárral és megvették tőlük a maradék fonalakat, melyekből szintén kesztyűt kötöttek. 1967 végén Benjámín István tizenöt év elnökség után nyugdíjba ment. A szövetkezet alakulása óta hatalmas bővülésen ment keresztül, annak ellenére, hogy szinte állandóak voltak az alapanyag-ellátási problémák, és közel sem támogatták őket központilag úgy, mint az állami és tanácsi vállalatokat.

Az új vezetésnek új stratégiát kellett kialakítania, hiszen 1968-ban indult az új gazdasági mechanizmus, ráadásul csökkenteniük kellett a kesztyűk árát 12%-kal, hogy újra szerződésük legyen a külkereskedelemmel. A kiesett bevételt a kesztyűk előállításának részbeni gépesítésével és egy új szövőüzemmel próbálták pótolni. A szövőüzem létrehozásához az OKISZ – mivel csökkent munkaképességűeket is foglalkoztattak – 3 450 000 forinttal járult hozzá, melyhez a szövetkezet még több, mint egymillió forint hitelt vett fel. Az új üzemben már új termékek gyártása is megindult (ágyneműk, törölközők) és megkezdtek a kötőipari ágazat gépesítését is. A szövetkezet pályázott a japán kooperációs kötöttáru-üzem létrehozására, melyet 1972-ben az állam 6 500 000, a HISZÖV 3 000 000, a HUNGAROCOOP Külkereskedelmi Vállalat és a SZÖVÁRU Nagykereskedelmi Vállalat 10-10 millió forinttal támogatott. A szövetkezet még igényelt 11 000 000 állami hitelt, és így megvalósíthatták a kiemelt fejlesztést. Az új kötőüzem átalakította a dolgozói struktúrát, és a bedolgozók aránya jelentősen csökkent, hiszen 1973-ban már 711 fő dolgozott a közös üzemben, és csak 486-an maradtak bedolgozók. A szövetkezet 1973-ban további 48 millió forintot kapott a Könnyűipari Minisztériumtól. A fejlesztések elengedhetetlenné tették az új

technológiák oktatásának megszervezését is, így két nappali szakmunkásképző iskolát is indítottak. A szövetkezet műszaki vezetője és mintavarrója fél évet töltött Japánban, hogy az új kötőgépek működését kitanulják. Az öt évre szóló japán szerződés értelmében a szövetkezet árúval fizetett a gépekért. A legmodernebb japán gépekkel felszerelt kötőüzemet az OKISZ 1973-ban mintaüzemmé minősítette. A szövetkezet árbevétele a hetvenes évek közepén már meghaladta a 120 millió forintot, de a beruházások számos problémát is a felszínre hoztak. A gépeket már három műszakban kellett üzemeltetni, több beruházás nem valósult meg időben, így a késedelmes szállítás súlyos kötbért rótt a szövetkezetre. Változtatniuk kellett a bér- és árpolitikán is, melynek már elsősorban üzemi alapokon és nem bedolgozói rendszeren kellett alapulnia.

Míg a szövetkezet alakulásánál 1952-ben 28 000 forint volt a termelési érték, 1954-ben már 3 386 000 forint, és 1958-tól meghaladta a 7 millió forintot, mely érték többé-kevésbé állandósult a hatvanas évek közepéig. 1965-ben átlépte a tízmilliós határt. 1968-ban az új kötőüzem megalakítása után az árbevétel meghaladta a 12 200 000 forintot, és a hetvenes évek elején már több, mint 60 millió forint árbevételt realizáltak 1977-ben a szövetkezetnek már mintegy 170 darabból álló mintakollekciója volt (elsősorban pulóverek, sapkák, sálak és kesztyűk), árbevétele elérte a 145 millió forintot, a nyereség pedig a 9 millió forintot. A közös üzemben 705-en, bedolgozóként 440-en dolgoztak. Az export részaránya jelentősen csökkent, mintegy 35 millió forint értékű áru került a határokon túlra, a többi a belföldi piacon talált vevőre. A Gyomai Szövetkezetet a rendszerváltás után felszámolták, az üzemeket privatizálták.

3.2 A Tápéi Háziipari Szövetkezet

A tápéi gyékényszövésnek nagy hagyományai voltak, az első említése 1550-ból való, de a Magyar Háziipar Törzskönyve is nevesíti a települést, ahol már akkor 590 fő foglalkozott csak gyékényszövéssel. Tápéi Háziipari Szövetkezet 1951-ben 9 fővel alakult. A szövetkezet fő profilja a gyékényszövés volt, de dolgoztak sásból és szalmából is. Legjellemzőbb termékeik a szék-üléslap és egyéb gyékénytermékek voltak. A termelési érték alakulását az alábbi táblázat mutatja:

1. táblázat: A Tápéi Háziipari szövetkezet termelési értéke 1951-1980

Év	Árbevétel	Év	Árbevétel
1951	778 000	1973	89 842 000
1955	3 566 000	1974	111 200 000
1960	5 733 000	1975	116 154 000
1965	7 334 000	1976	113 594 000
1967	13 222 000	1977	128 389 000
1969	20 046 000	1978	147 772 000
1971	42 000 000	1979	162 698 000
1972	61 556 000	1980	160 000 000

Forrás: Bernula Mihály (1981) „A bedolgozás, háziipari termelés tapasztalatai a tápéi háziipari szövetkezetben” alapján a szerző összesítése

A bedolgozói bérek meglehetősen alacsonyak voltak a kezdeti időszakban, és 1960-ig nem haladták meg a havi átlag 100 forintot. A hatvanas évek végén is maximum napi 20 forintot tudott keresni, aki egész nap dolgozott. A kereskedelem nagyon alacsony átvételi árat szabott a gyékénytermékekre, és még az állami dotációval sem tudták a munka- és időigényes termelést tisztességes bérrel kifizetni egészen 1973-ig.

A bedolgozói létszám a nyolcvanas évekre meghaladta a 2000 főt, és 8 megye 120 községében voltak a szövetkezetnek részlegei. A bedolgozói rendszerben kiemelt szerepe volt a részleg- és körzetvezetőknek. A körzetvezetők mintegy 15-20 részleg munkáját irányították. Mivel a bedolgozók saját otthonukban termeltek, így a bizalmi kapcsolat meghatározó volt a határidők és a minőség betartásában. A lakásuk használatáért bérleti díjat és rezsitérítést kaptak.

A szövetkezet termelésének több mint fele tőkés piacokon került eladásra az ARTEX és a NÁDEX vállalatokon keresztül, de a nyolcvanas évekre ez az arány már meghaladta a 70%-ot. Elsősorban fonott széküleslapokat szállítottak Franciaországba, Hollandiába, Angliába, Belgiumba és az NSZK-ba. Gyakorlatilag a kínálat szabott határt a keresletnek, akkora volt az igény a tápéi termékek iránt, bár a hetvenes évek végén más országok is megjelentek konkurenciaként olcsóbb árakkal. Az üléslapok mellett folyamatosan kísérleteztek új termékekkel, és például a horgolt lámpaernyőkkel is sikert arattak. 1980-ban a szövetkezet tovább bővítette profilját, és megszervezték Tápén a vasipari részleget, majd a gépkocsi-üléshuzat gyártását, de ezek csak kis létszámú üzemek voltak. A szövetkezet folyamatosan javuló termelési eredményei a bedolgozók kezűességének fejlődéséből is adódtak. A Tápéi Szövetkezet termékeinek 96%-a ugyanis kézzel készült. Míg egy kezdő bedolgozónak akár 5 órába is telt egy széküleslap elkészítése, addig ez az idő 2 év után már 3-4 órára csökkent, és a régebbi bedolgozók akár 2-3 óra alatt elkészítettek egy ülést. A bedolgozók több mint 90%-a nő volt, legtöbbször a 30-40 éves korosztályból. A nyolcvanas évek elején egy havi 250 órában (ennyi volt a megengedett maximum) termelő bedolgozó akár 3500-4000 forintot is megkeresett. Az új belépőket betanították, és figyelembe vették az ütemterv kialakításánál a mezőgazdasági munkák rendjét is. A termelési érték így télen jelentősen nagyobb volt, mint a nyári időszakban.

A szövetkezet nem csak a termelési értékét, de a nyereségét is dinamikusan tudta növelni a hetvenes években, így míg 1976-ban csak 6% profitot realizáltak, addig 1980-ban ez az arány már 18% volt., ami mintegy 30 millió forintnak felelt meg. A szövetkezetet felszámolása 2001-ben kezdődött meg, majd magánbefektetők megvásárolták.

4. Összegzés

A háziipar a magyar gazdaságban a kiegyezés óta a foglalkoztatáspolitikai fontos eszköze volt. Korszaktól függetlenül megállapítható, hogy a kereskedelem fejlesztése elsődleges volt a háziipar megerősítésében. Az is látható, hogy a háziipar nem értékelhető pusztán gazdaságossági szempontok alapján, hiszen vidéken, elsősorban a női lakosságnak ez az iparforma jelentette szinte az egyetlen lehetőséget a foglalkoztatásra. A háziipar nem volt a kiemelt iparpolitikai célok között 1945 után, mégis ebben a korszakban születtek a legmagasabb rendű jogszabályok a terület rendezésére, és a szövetkezetek dinamikusan fejlődtek. Sokat jelentett a HISZÖV megalapítása, és megszüntetésének negatív hatásai is egyértelműek voltak. Az 1968-as reformok a háziipari szövetkezetek foglalkoztatottjainak létszámának csökkenéséhez vezettek, az élők munkája egyre magasabb költsége miatt gépesítésre volt szükség a versenyképesség megőrzéséhez, illetve sokan inkább egyénileg dolgoztak tovább, ami pont az alapvető célokat szorította háttérbe. A végső érvágást a kiépített állami bolthálózat privatizálása jelentette, ami közvetlen piaci lehetőségek nélkül hagyta az ágazatot. Pedig például Szlovákiában is ellen tudtak állni a privatizációs nyomásnak, és a mai napig 7 boltot üzemeltetnek állami támogatással.

A legfrissebb statisztikai adatok alapján Magyarországon az egyik legalacsonyabb a gazdasági aktivitási (61,6%) és a foglalkoztatási ráta (55,4%), csak Málta áll mögöttünk a sorban, és messze elmaradunk az EU átlagától. Ilyen helyzetben érdekes tanulságokkal szolgálhat ez a kutatás, ami a

háziipar gazdasági szerepét próbálja meg összegezni rámutatva arra, hogy korábbi korszakok hasonló problémáit milyen módon és milyen tapasztalatokkal próbálták megoldani. A fenntartható fejlődés, a környezettudatosság, az etikus kereskedelem egyre fontosabb fogalmak a fogyasztói társadalomban. Egy komplex, természetes alapanyagokon, kézműves megmunkáláson és szervezett értékesítésen alapuló komplex program stabil állami keretekkel megoldást jelenthet a vidéki lakosság foglalkoztatásában, és alternatívát jelenthet a gyakran csak közmunkából és segélyből élő vidéki embereknek. A piacképes termék előállítására fontos feltétel és a valós munkahelyteremtés alapja. Több európai országban a mai napig államilag támogatott bolthálózat segíti a kézműves hagyományok megőrzését. Az „új”, XXI. századi igényeknek megfelelő háziipari termékek ebbe kapcsolódhatnak be párhuzamosan az egyéni alkotók munkáival. De ennek feltétele a jelenlegi jogi szabályozás megváltoztatása és egy átfogó, marketingre és értékesítésre összpontosító program elindítása lenne.

Mindenképpen szükséges lenne legalább régiós szinten egy koordinációs központ felállítására. Legalább ilyen fontos a megfelelő értékesítési hálózat biztosítása, szintén legalább a régióközpontokban, ideális esetben a megyeszékhelyeken is. Jelenleg az aktívan dolgozó kézműveseknek, népi iparművészeknek sincsen államilag támogatott értékesítési lehetősége. Természetesen több kezdeményezés elindult már, ám a jelenlegi gazdasági helyzetben egy olyan modell megvalósítására lenne szükség, amely a már meglévő kezdeményezéseket összefogja, de stabil, hosszú távú kereteket biztosít egy országos márkanév vagy védjegy alatt (akár franchise rendszerben) a fejlődésre, továbblépésre. A kézműves termékek magas élőmunka-igénye miatt gyakran eladhatatlanná válnak a kereskedelemben, hiszen nem bírják el azt az árrést, ami a bolt működési költségeit fedezi. A bolthálózat támogatása így közvetlenül érvényre juthatna az árképzésben, ezzel segítve a forgalomképesség növelését. Az alulról jövő kezdeményezések rákapcsolódhatnak egy felülről jövő stratégiára és támogatásra, ami jelentősen felgyorsítaná a fejlődést.

Egy ilyen projekt esetében a nullszaldó elérése már kiváló eredménynek számíthat, ha több ezer (tízezer) embernek megélhetést és jövedelmet biztosít. Előnye, hogy nincs szükség nagy összegű építési és gépi beruházásokra, hiszen a bedolgozó kézi munkával, a saját otthonában (vagy a közös részlegműhelyben) dolgozhat. A siker kulcsa a szerző véleménye szerint a **termékdesignban és a marketingben** rejlik, mert az eladhatóság a projekt fenntarthatóságának a kulcsa. Olyan, mind árban, mind minőségben versenyképes termékek előállítása a cél, melyek elsődlegesen helyben termelt alapanyagokból készülnek, így a projekt párhuzamosan fejleszteni a mezőgazdaságot is. A tartós szegénységben és munkanélküliségben élő emberek nem rendelkeznek megfelelő piaci ismeretekkel, nyelvtudással, internetes tapasztalattal, így hiába tartanak nekik pusztán képzéseket, kicsi a valószínűsége, hogy utána életképes önálló vállalkozást tudnának létrehozni. De mint azt a múlt tapasztalatai is igazolják, a betanított munka hamar elsajátítható volt, és sikeresen oldotta meg a vidéki lakosság – elsősorban a nők – foglalkoztatását. Sokuknak szinte csak a háziiparban végzett munkájuk képezte a nyugdíjalapját.

Ha a központi stratégia lokális szinten ösztönözné a szövetkezetek megalapítását, és egyértelmű irányvonalakkal tudná támogatni azok bekapcsolódását a termelésbe és értékesítésbe, akkor egy jól kifejlesztett termékstruktúrával fokozatosan lehetne újjászervezni a háziipart. Az értékesítés állami támogatása azonban – mint azt a történelmi tapasztalatok is mutatják – az egyik legfontosabb központilag megszervezendő feladat, hiszen ez a fenntarthatóság alapja. Egy összehangolt marketingstratégiával visszaszerezhető lenne az a piac is, amit jelenleg a – gyakran Kínában készülő – silány szuvenírek uralnak a turisztikailag frekventált helyeken. Egy ilyen minőségi kezdeményezés az országimázs és a kulturális identitás megerősítésében is kiemelkedő lehetne.

Irodalom

- A szövetkezeti ipar adattára I-II.*, (1970) Központi Statisztikai Hivatal, Budapest
- Beljak, M. (2003). *Kézműves udvarház és iskola Pozsonyban*, in Füzes, E. (2003). *Mesterek és Tanítványok*, Hevesi Nemzetközi Konferencia kötete, p. 93-96., Heves
- Bernula M. (1981). *A bedolgozás, háziipari termelés tapasztalatai a tápéi háziipari szövetkezetben*, Ipari Szövetkezetek Csongrád Megyei Szövetsége
- Buday-Sántha A. (2001). *Agrárpolitika-vidékpolitika*, Pécs: Dialóg-Campus Kiadó
- Burucs, K. (1993). *Nők az egyesületekben*, in *História*, 1993/2. p. 15-18.
- Csák E., V. (1930). *A háziipari termelés egyes külföldi államokban és Magyarországon*, 2. bővített kiadás, Budapest: Hellas Nyomda
- Falu, Város, régió (1998). *Rurális Térségek Európai Chartája*. 1998/8., p. 26-30.
- Kovács, T. (2003). *Vidékfejlesztési politika*, Budapest-Pécs: Dialóg Campus
- Kuczkó, P. (ed) (1978). *Háziipari és Népi Iparművészeti Szövetkezetek*. Budapest: NIT
- Lendvai, István (1984): *Gazdaságunk és a népi iparművészet*, in Nagy, László (ed) (1985): *Népi iparművészetünk időszerű kérdései II*. Pécs, p. 79-86.
- Paládi-Kovács, A. et al (eds) (1988-2002). *Magyar Néprajz*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Pum, J. ifj.(1914). *A háziipar és annak helyzete*, in III. Jog- és államtudományi Továbbképző Tanfolyamon tartott előadások kötete. Budapest: Pallas Nyomda
- Statisztikai évkönyv (1951-1988)* Központi Statisztikai Hivatal, Budapest
- Sass, E. (1977) *Akik a szépet szeretik, eseményrajz a Gyomai Háziipari Szövetkezet két és fél évtizedéből*. Szolnoki Nyomda
- Szulovszky J. (ed) (2005) *A magyar kézművesipar története*, Magyar kereskedelmi és Iparkamara
- Tóth, J. (2000): *Népművészet és gazdaság*, in Viga, Gyula (ed). *Szöttes textíliák mindennapi életünkben*, Hevesi Konferenciakötet p. 45-57. Heves
- Varga, M. *Gondolatok a népi iparművészet kialakulásáról, fejlődéséről, változásáról*, kézirat

INTERNET:

Magyar Katolikus Lexikon, szócikk "Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége"
<http://lexikon.katolikus.hu/M/MagyarAsszonyokNemzetiSzovetsége.html>

KSH, Stadat táblák a foglalkoztatásról és gazdasági aktivitásról a 15-64 közötti népesség körében
http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_int011.html
http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_int012.html

A szlovák ULUV honlapja
<http://www.uluv.sk/en/web/home/>